ئابووری، گوتاری لەیادکراوی گەمە سیاسییەکانی کورد

رزگار بەهاری

ئاماژە

لایەنە سیاسییەکان پێویستیان بە پلاتفۆرمێکی ئابوورییە بۆ ناوچە کوردییەکان کە بەستێنێکی تۆکمە بۆ داهاتووی دەسەڵاتی کوردی پێکبێنێت. ئابووری، کەرتێکی گرنگی مێکانیزمی چارەنووس‌سازە بۆ دەسەڵاتی داهاتووی کورد و هەر وەرچەرخانێکی سیاسیی ناوچەکە، هەڵگری کۆمەڵگەی پێگەیشتووە لە ڕووە جیاوازەکانەوە.

زۆربەی گەلانی جیهــان خاوەنی دەوڵەتن و هێندێکیــش بەهۆکاری جیاواز لەژێر چەتری دەوڵەتانی دیکەدا ماونەتەوە و نەبوونە خاوەن دەسەڵاتێکی ســەربەخۆ. گەلی کورد یەکێکە لەو گەلانە کە تا ئیستا نەبۆتە خاوەنی دەوڵەت و گەلانــی دیکــەی وەک تــورک، فارس و عەرەب لە نەتەوە یەکگرتووەکان نوێنەرایەتیی دەکەن. لەگەڵ ئەوەشدا گەلانی باڵادەست و خاوەن دەســەڵات هەوڵیان داوە گەلی کورد پەراوێز و دابــەش و لاواز بکەن کە نەتوانێت ئەستوونەکانی ســەربەخۆبوون بچەقێنێت و دەسەڵاتێکی کوردی پێک بهێنێت.

هــزری دامەزراندنی دەســەڵاتی کوردی مێژوویەکی دووری هەیە و گەلی کورد دەیان شۆڕشی گەورە و بچووکی لەپێناو نەهێشتنی زوڵمــی داگیرکــەران و دەســتەبەرکردنی کیانێکــی ســەربەخۆدا هەڵگیرســاندووە. سەرەڕای ســەرجەم ئاستەنگی و تەنگەژەکان و هــاوکات لەگەڵ کەموکورتیــەکان، هزری ســەربەخۆیی و خۆبەڕێوەبــەری لەناو جیلە نوێیەکانــدا خــۆ نــوێ دەکاتــەوە. دژایەتی کردنــی داگیرکــەران و زلهێزانی جیهانی لە ســازبوونی دەوڵەتێکی نوێ لە جیهاندا باس و خواس و تایبەتمەندیی خۆی هەڵدەگرێت و ڕەنگــە لە ڕەهەندی ڕوانگــەی ئەوانەوە بۆ دامەزراندنــی دەوڵەتێکی نــوێ، هاوتەریبیی جیهانی بشێوێت و پاشتر گەلانی دیکەی ژێر دەســەڵاتی ئەوانیش (هاوشێوەی کاتالۆنەکان لە سپانیا) داوای سەربەخۆیی بکەن.

ســەرەڕای دژایەتــی و نارەزایەتیــی زلهێــزەکان، هەر گەلێــک پێداگر بووبێت و تێچــووی بۆ دابێت توانیویەتی لانیکەم بڕێک لە خواستەکانی دەســت بخات، لێ تا ئێستا کۆمەڵگەی کورد وێســتگەکانی خەبات و ئەو دەســتکەوتانەی ڕەزامەندیــی لەپاش خۆی هێنابێت تێپەڕ نەکردووە. جگە لە بەربەستی دەرەکــی، بڕێک لــە تاوانەکانی نەگەشــتنە ئامانجــی خەباتەکان وەک خــۆی دەکەوێتە ســەر شــانی حزب و سیاســەتوانانێک کە بەدرێژاییــی مێــژوو، نوێنەرایەتیی کوردیان کردووە؛ لە پاوانخــوازی و دابەشبوون بگرە تــا نزیکبوونەوە لە داگیرکــەران و نەبوونی ســتراتیژی و پلانی زانستیی، کارتێکەر بوون لە ژێرچەپۆکە و قەتیسمانەوە لە بندەســتی داگیرکەران.

دارشــتنی پلانی بەدەســەڵاتبوون یان دابینکردنی خۆبەڕێوەبەری و خۆســەری لە ئەســتۆی لایەنە سیاسییەکان و بە یەکڕیزی و هاوکاریــی پســپۆڕانی شــارەزا لــە بوارە جیاوازەکاندا دەگاتە ئامانج. بە تەنها هۆکارێک یان چەنــد هــۆکاری لاواز، هەلومەرجی بە سیســتەمبوونی گەلێک نارەخسێنێت بەڵکوو چەنــد بزوێنەری دەوڵەمەند و هۆکاری جێگر دەتوانێــت داگیرکەران و زلهێــزان پێمل بە دیانپیانان بە دەسەڵاتی کوردیدا بکات. جگە لە هێز و توانای سەربازی وەک کارتێکی گوشار، باڵــی سیاســیی ناوخۆ، پێوەندیــی دەرەکی و دیپلۆماســی هەروەهــا ئابووریی‌کاریگــەر، چەند هێڵی گوشــاری دیکــەن کە دەتوانێت دەســتی گەلی کورد ئاوەڵا بکات لە گەیشتن بە ئامانجەکانــی. دەکرێت پرۆژەی دیفاکتۆی ناوخۆیــی و دەرەوەی ئابــووری لە کۆنگرەی حزبەکان بگونجێــت و کومیتەی بۆ تەرخان بکرێــت، پاشــان بەیارمەتیــی کومیتەکانی فەرهەنگی-کۆمەڵایەتی و میدیا و پەرتووکەوە نمای ئابووریی داهاتووی کوردستان تێبشێنن و کۆمەڵگەیەکی زانا لەســەر زانستی ئابووری پەروەردە بکرێت.

گومــان لــەوەدا نییــە کــورد لەبــواری سەربازیدا پراگماتیسم (Pragmatism) و وەک مەترسییەک بۆسەر زاڵمان لێی ڕواندراوە بەڵام لەبوارەکانی دیکەی وەک دیپلۆماسی، سیاسی و ئابووریی‌کاریگەردا نەیتوانیوە وەک پێویست هەڵکشــان بەخۆیەوە ببینێت. پاش شــەڕی جیهانیی دووهەم و دواتریش هەڵوەشــانەوەی ســۆڤیەت لە ســاڵی ١٩٩١دا کــە ١٥ وڵات

سەربەخۆییان ڕاگەیاند، جیهان گۆڕانکارییەکی ئەوتۆی لە سنوورەکانی وڵاتاندا بە خۆیەوە نەبینیوە. بە تێپەڕبوونی کات، شەڕی سارد و پاشان شەڕی ئابووری هەردوو جەمسەری گۆی زەویی گرتووەتەوە و بەهۆی گرنگییەوە لە ئێستادا شەڕی ئابووری یەکێکە لە گرنگترین ململانێکانی نێوان زلهێزەکان. هەڵبەت لەیاد نەکەین بەهۆی هەڵکەوتەی ژیئۆپۆلەتیک-ی ئەو ناوچانەی کورد تێیدا نیشتەجێیە، مەترسی هەڵگیرسانی شەڕی ئاو دەکرێت و ئاسۆیەک بەدی ناکرێت کە کورد بتوانێت لە ماوەی ساڵانێکی نزیک پێگەیەکی هەبێت لە دیاریکردنی دەرەنجامی ئەم ململانێیە.

هەردوو وڵاتەکانی ئەرمەنستان و بۆسنی کە لە ساڵی ١٩٩٢ بەملاوە سەربەخۆ بوون بەهۆی گەندەڵی و نەبوونی ئابووریی بەتوانا نەیانتوانیوە لەڕووی سیاسیەوە سەربەخۆ بن؛ ئەرمەنستان لەژێر هەژموونی ڕووسیادایە و لەپاش سەربەخۆیی، شیمانە دەکرێ چوار بەیەکی شارۆمەندانی ئەو وڵاتە لەتاو هەژاری ئاوارەی وڵاتانی ڕۆژاوا بووبێتن. وڵاتی بۆسنیا پاش شەڕێکی قورسی چوارساڵە لەگەڵ سێربەکان تا ساڵی ١٩٩٥، بەهۆی هەژاری گەڕاوەتەوە ژێر هەژموونی سێربەکان. هەرچەند لەئاکامی خۆشەویستی بۆ وڵاتەکەیان هەزاران کەس گیانی خۆیان بەخشی و جوگرافیاکەیان ئازاد کردووە بەڵام دانیشتوانی ئەو دوو وڵاتە ئێستاکە بۆ تێرکردنی سکی بنەماڵەکانیان وڵاتەکەیان جێ دەهێڵن. وەها وڵاتێک بۆ خۆ پارستن لە هەڕەشەی دەرەکی دەبێتە باڵ و پاشکۆی زلهێزێک تاکوو لە ئەگەری هەڕەشەی دەرەکی بیانپارێزێت و لە بەرکەوتنە نێودەڵەتیەکاندا وەک کارتێک بەکار دەهێندرێن.

ململانێی ئابووری، جێگرەوەی شەڕی سەربازی

ئابووری کارتێکی کاریگەرە بەدەست وڵاتانەوە و شەڕی ئابووری، خۆی لە گەمارۆی ئابووری و بەرزکردنەوەی نرخی گومرکی کاڵا و ڕاگرتنی هاوردە لە وڵاتی بەرانبەر دەبینێتەوە و بەمشێوەیە وڵاتەکان لە هاتنەئارای ناکۆکیدا سزای یەکتر ئەدەن. هەر وڵاتێک خاوەن ئابووریی بەهێز بێت، هاوپەیمان و دەسەڵاتی لە ئاستی جیهاندا زیاتر و کاریگەرتر دەبێت بەڵام لەم نێوەدا گەلی کورد کە دەسەڵات و سیستەم نییە، یان نەیتوانیوە ناوچەیەکی خۆسەری سەقامگیر لە بوارە جیاوازەکان پێک بهێنێت چۆن دەتوانێت پاڵپشت و هاوپەیمان بگرێت و لانیکەم قسەیەکی لەئاستی ناوچەکەدا بۆ وتن هەبێت؟! ئابووری هێندە گرنگە کە دەسەڵاتدارانی ئەو وڵاتانەی کورد تێیاندا دەژی، بە وردی چاودێریی بەرهەم و سامانی تاک بە تاکی کۆمەڵگە دەکەن و دەیخەنە ژێر چاودێریەوە نەکا سامانی کورد بگاتە ئاستێک کە مەترسیی بێت بۆسەر بەرژەوەندییەکانیان.

هەڵبەت مەبەست لە وروژاندنی وەها باسێک کاڵکردنەوەی ئەستوونەکانی دیکەی وەک سەربازی و سیاسی نییە چونکە نەک کورد تەنانەت لە جیهاندا پرسی بەتایبەت سەربازی وەک ئەگەرێک (هەرچەند پڕتێچوو) پێگەی خۆی هەیە کە ئەویش خۆی لە بازنەی توانای ئابووریدا دەبینێتەوە بەڵام تاکوو بژاردەیەکی وەک کارتی گەمارۆی ئابووری جێگرەوە بێت، هێزی سەربازی ناخرێتە گەڕ. بە چاوخشاندنێک بە ئینفۆگرافیکی هێزە ئابوورییەکانی جیهان دەبینین هێز و توانای ئابووری، پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە هێزی سەربازی و سەپاندنی سیاسەتەوە هەیە لەسەر گۆی زەوی؛ ئابووریی وڵاتی ئەمریکا کە گەورەترین زلهێزی سەربازیی جیهانە پتر لە سێهێندەی دووهەم وڵاتی پاش خۆیەتی کە وڵاتی چینە.

ئابووری دەسەڵات دەهێنێت و وڵاتی تورکیا کە خاوەن هێزی ئابوورییە، لە گەمە

سیاسییەکانیدا لەپێوەندی بە کورد، خواستی خۆی دەســـەپێنێت چونکە وڵاتانی ڕۆژاوا لە نێـــوان تورکیا و کورددا لایەنێک هەڵدەبژێرن کە بەرژەوەندیی ئابووریيان لەگەڵیدا هەبێت. ئەووێنایە هاوکێشـــەکانی ئیستای ئەمریکا و ئێرانیش دەگرێتەوە بەو شـــێوەیە کە ئەمریکا توانیویەتی بە شـــەڕی ئابووری، ئێران تووشی شـــڵەژان و قەیرانێکـــی مەزنـــی دەرەکی و ناوخۆیی بکاتەوە. هەروەها ئەمریکا ترســـی لە ئابووریـــی بەهێزی وڵاتی چین لێ نیشـــتووە و لـــە ململانێی ئابـــووری لەگەڵ ئەو وڵاتەدا، هەوڵ ئەدات ئاســـتەنگی بۆ پرۆژە ستراتیژییە ئابوورییەکانی چین ســـاز بـــکات؛ یەکێک لە گرینگترین ڕێگەکان کـــە چین دەیهەوێت کاڵاکانی پێدا هەنـــاردەی ئەورووپا بکات بەناو ڕۆژهەڵاتـــی کوردســـتاندا تێدەپەڕێـــت و بە دەســـتتێوەردانی ئەمریکا لەنێـــو ئێران، ئەو ڕێگەیەی لێ دەبەسترێت.

لەڕاســـتیدا توانـــای ئابووریـــی تـــاک و کۆمەڵگەی کورد لای دەسەڵاتی ئەو وڵاتانەی تێیدا دەژین هێندە گرنگ و هەســـتیارە کە ئیـــزن نادەن لەو ســـنوورەی بۆیـــان دیاری کردووە زیاتر گەشـــە بسەنێت و بگرە بە هەر ڕێیەک بتوانن، دەست بەسەر سامانی خەڵکدا دەگرن یان چاوپۆشـــی دەکـــەن لە فەوتانی ملیاران دۆلاری کاسبکاران. ساڵی ٢٠١٢ کە بڕێکی زۆر لە سامانی خەڵک لەڕێی کڕین و فرۆشـــتنی دەرهەم بە شێوەیەکی گوماناوی فەوتا، دەســـەڵاتی ئێران هیـــچ هەوڵێکی بۆ گەڕانەوەی نەدا. هەروەهـــا لە مانگی ژوەنی ئەمســـاڵدا کاتێک ملیاردەهـــا تمەنی خەڵک لەڕێـــی ماڵپـــەڕی وایکاپیتاڵـــەوە فەوتـــا، دەسەڵات هەوڵێکی ئەوتۆی بۆ گەڕاندنەوەی ســـامانی ماڵخوراوان نـــەداوە و خەڵکێکی زۆر مایەپـــووچ بوون و بەمشـــێوەیە داهاتی چەندین ســـاڵەی بڕێکی زۆر لە کاسبکارانی سەر سنوورەکان کە گەشەیان کردبوو بە دوو قۆناغ لەناو چوو.

هێشتنەوەی ڕۆژهەڵات لەژێر هێڵی هەژاری

لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئیزن نادرێت ناوچە کوردییـــەکان لـــەڕووی بازرگانییەوە گەشـــە بسەنێت و ئەگەر هەوڵێک درابێت بۆ بەفەرمی ناســـاندی ســـنوورێک و کردنەوەی ناوچەی ئازادی بازرگانی، بەمەبەســـتی کەمکردنەوەی گوشـــارە ئابووری و گەمارۆکان بووە لەســـەر ئێران، ئەگەرنا دەسەڵات ئیزن نادات ئابووریی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان لە ئاســـتی دیاریکـــراو زیاتر گەشـــە بســـەنێت ئەمە لە کاتێکدایـــە کـــە ئاژەرییەکانی نیشـــتەجێی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و پارێزگاکانی دراوسێ، خاوەنی زۆرتریـــن کارگەکانی بەرهەمهێنانی شیرەمەنی، ئەلکترۆنی و پێداویستییەکانن.

تا سێ دەیە لەوەپێش بڕێکی زۆر لە کوردانی ڕۆژهەڵات بۆ دابینکردنی بژێوی ژیان ڕوویان لە پارێزگاکانی دیکە دەکرد بۆ ســـێوچنین و خشـــتبڕین بەڵام پاش بووژانەوەی کاسبیی سەر سنوورەکان لە ساڵەکانی ٧٠ی هەتاوی، گەڕانەوە بۆ کوردستان و لە ئاکامی ئاڵوگۆڕی کەلوپەلی سەر سنوورەکان، ئابووریيان لەچاو ڕابردوو گەشەی سەند. لە ژانویەی ٢٠١٧ـەوە کە دەسەڵاتی ئێران و عێراق بە هاوئاهەنگیی یەکتر سنوورەکانیان داخســـت، سەرچاوەی بژێوی هەزاران کەس کە تەنیا ســـەرچاوەی بژێویان گواســـتنەوەی کەلوپەل بوو ڕاوەستا. جگە لە کوشتنی ڕاستەوخۆی کاسبکارانی سەر سنوور، دەسەڵات، هاوشـــێوەی ئاژەرییەکان هاوکاریی دەســـمایەدارانی کـــورد ناکات کە بەنیـــازن لە ناوچـــە کوردییـــەکان کارگەی بەرهەمهێنـــان بکەنـــەوە و تەنانەت کارگەی بەرهەمهێنـــەران ئاگر دەدات. یان کێشـــەی یاســـاییی بۆ دەسمایەدارانێک ســـاز کردووە کە دەوری ئەرێنیان بینیوە لە گەشـــەپێدانی ئابووریـــی کۆمەڵگە. لە دووســـاڵی ڕابردوودا پاش هاتنەئارای قەیرانی ئابووری، سەرلەنوێ بنەماڵە هـــەژارەکان ڕوویان لـــە پارێزگاکانی دیکـــە کردووەتەوە و لـــە باخەکاندا کرێکاری

دەکــەن بۆ نەتەوەکانی دیکــە. ئەم دیاردەیە چەندیــن ئاکامی دەبێت وەکوو پەرتەوازەیی کورد و تواندنەوەیان لەناو نەتەوەکانی دیکەی ئێران.

لەو ناوچانەی کورد و ئازەری تێدا دەژین دەســەڵاتی ئێــران ئازەرییەکانــی لەبواری ئابوورییەوە سەر خســتووە و کورد نەتەوەی هەژاری ناوچە هاوبەشەکان بووە بە شێوەیەک کــە کارگــە و ناوەندەکانــی بەرهەمهێنان لەدەست ئازەریدایە و کۆڵبەری و کرێکاری بۆ کورد ماوەتەوە. ئازەرییەکانیش زۆر بە وریایی لە پرۆسەی ئابووریدا خۆیان هێناوەتە سەرەوە و کلتــووری بەرێخســتنی ئابوورییان لەچاو کورد دەوڵەمەندتــرە. یەکێک لە هۆکارەکانی فێربوونــی زمانی ئازەری لەلایان کوردانی ئەو ناوچانەوە، باڵادەستیی ئابووریی ئازەرییەکانە و ئابووریی بەهێز نەتەوەیەک باڵادەست دەکات و یــەک لە مەترســییەکانە بــۆ تواندنەوەی کلتووریــی گەلی کورد لەناو ئازەرییەکاندا کە حەز و ویستی دەسەڵاتیشە. ئەم وێکچوونە لە باشووری کوردستان بە پێچەوانەیە و بەهۆی بەهێزتربوونــی لایەنی ســەربازی و ئابووریی کــورد لە گەلانی دیکــە، تورکمان و عەرەب بەتایبــەت لە کەرکووک بەکــوردی ئاخافتن دەکەن و هەژموونی کورد لەوێ باڵادەستە.

ئازەرییەکانــی دانیشــتووی ڕۆژهەڵات و ئێران جگە لە ئابووری، پشــکێکی بەرچاویان لــە دەســەڵاتی سیاســی هەیــە و جگە لە شــاری ورمێ و پارێزگاکانی زۆرینە ئازەری، لە پێتەختیــش خاوەن دەســەڵاتی ئیداری وسیاســین. لە شــارێکی دەوڵەمەندی وەک تەورێز، ئیدارە، ناوەندەکانی ئەمنی، سەربازی و داد بەگشــتی لەلایەن کەسانی خۆجێییەوە بەڕێوە دەچێت. بەم پێیە ئازەرییەکان پێکرای فارســەکان پشــکیان هەیە لە بەڕێوەبردنی ئێــران و لەگەڵ ئابووریی بەهێز، دەســەڵاتی ســێبەر و «دیفاکتۆ»ن لەنێو ئێراندا . ئەمەش یەکێکە لە هەرەشــەکانی داهاتووی سیاسی بۆسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەگشتی و ورمێ بەتایبەتی کە پێویستە بە هەند وەربگیرێت.

تەنانەت دەسەڵاتی ئێران لە ڕاگەیاندنەکان بانگەشــەی جیاواز بۆ پێراگەیشتنی ئابووری لە ناوچە کوردییــەکان دەکات؛ بەپێی داتای ژوورەکانــی بازرگانیــی ئێران کــە لە چەند بــەش و کاتی جیاوازدا و ســاڵانە دەکەوێتە بــەر دیدی بازرگانان، لە ١٠ســاڵی ڕابردوودا ڕێژەی پشــکی بازرگانیی ناوچە کوردییەکان لە ئاســتی ئێرانــدا ٥٪ی تێنەپەڕاندووە. ئەو ژمارانــە بەپێی هەندێک فاکتــەری حکومی ڕادەگەیەندرێــت کــە ناوچــە کوردییەکان هاوشــێوەی پارێزگاکانی دیکە لێی ڕواندراوە بەڵام لە ئەگەری لێکۆڵینەوەی مەیدانی، ئەم ڕێژەیە دەگۆڕێت بۆ کەمتر لە ٢٪ لە پشــکی بازرگانــی لەئاســتی ئێرانــدا. بەپێی هەمان ڕاگەیاندنــە فەرمییانە، ڕێژەی گواســتنەوەی کاڵای قاچــاخ لە ناوچە کوردییەکان زیاتر لە ٣٠٪ لە ئاستی ئێراندایە و هەوڵێک هەیە ئەم ڕێژەیە زیاتر لە ئاست و قەبارەی خۆی نیشان بدرێت. بە ســەرنجدانێک لە ڕێژەی هاوردەی کاڵا لە کەناراوەکانی خوارووی ئێران باشــتر دەرکی ئەم بابەتە دەکرێت:

لە کەناراوەکانی خوارووی ئێران بەڕێژەی چەندین وڵاتی دەوڵەمەنــد ڕێگەی زەریایی هەیە و بەدەر لەوەی بیری لێ دەکرێتەوە کاڵا هاوردە دەکرێت. تا پێش ڕاگرتنی [سویفت]، لەماوەی ڕۆژێکدا تەنها لە بەندەرعەباس بڕی ٢٥ کەشــتیی بارهەڵگری وڵاتانی دراوســێ (جگە لە وڵاتانــی ڕۆژاوا) لەنگەری دەگرت و لە هەر کەشــتیەک بــڕی ٢٨کانتینەر بەتاڵ دەکران. بــە لێکدانەوەیەکی هاکەزایی ڕوون دەبێتەوە پشــکی هــاوردەی کاڵا بە نافەرمی جگــە لەوە بووە: ڕۆژانە پتــر لە ٢٠٪ی کاڵا لەلایان مافیاکانی دەسەڵات بەشێوەی نافەرمی هاوردە کراوە و بەو هۆیەوە ڕێژەکەی ئاشــکرا ناکرێــت. ئەمــەش یەکێکە لــە هۆکارەکانی هەڵاوسان و ناسەقامگیریی بەرهەمهێنان کە

بەو هۆیەوە ڕانت و مافیاكاری چڕ بووە و بۆشاییی باجی كاڵا بۆ بەرپرسان خوڵقاوە. بە گشتیی ڕێژەی بازرگانیی نایاساییی پتر لە ٧٠٪ی هاوردەی كاڵای نافەرمیی لە كەناراوەكانی باشووری ئێرانەوەیە، ئەمە جگە لە كەناراوەكانی زەریای كاسپیەنە كە هاوسنووره لەگەڵ وڵاتانی باكووری ئێران و ڕووسیا. هاوكات پشكێكی كەم لە هاوردەی كاڵا بەشێوەی نایاسایی بە ڕێی كۆڵ لە شاخ و داخی ناوچە كوردییەكان(كە هاتوچۆ پێیدا دژوارە) بەر كورد دەكەوێت كە ڕێژەیەكی یەكجار نادیارە لەئاست هەموو ئێران بەڵام ڕاگەیاندنە حكومییەكان هەوڵی زەق‌كردنەوەی هاوردەی كاڵای قاچاخ ئەدەن لە ڕۆژهەڵاتی كوردستانەوە.

نها لە ڕۆژهەڵات كە سیستەم ئیزن بە گەشەی ئابووری نادات و چەوساندنەوەی ئابووریی كورد گیراوەتە بەر، گەشە سەندن لەم هێڵەدا قورسترە. جگە لە گوشاری سیاسی، ئەمنی، كولتووری و چەكداری لەدژی كورد كە داپڵۆسینی ئابووریش پەیڕەو دەكرێت، كورد چەندە هەستی بەم قڕكردنە ئابوورییە كردووە و ئامادەییی تیدایە بەرەنگاری بێتەوە و خۆی لەم بەشەدا هەڵكشێنێتە سەرەوە جێی تێڕامانە. هەنگاونانی دەوڵەتان لە شەڕی كلاسیكی پڕتێچووی هاوچەرخدا بۆ شەڕی ئابووری پێمان دەڵێت ئیتر كاتی هاتووە كۆمەڵگەی مەدەنی و دەسەڵاتی سیاسیی كورد بناخەی گەشەی ئابووریی هەمیشەیی بە ستراتیژی بكات و چی‌دی ئەو بەشە پەراوێز نەخات. بۆ ئەو مەبەستەش پێویستە گرنگیی توانای ئابوریی زەق بكرێتەوە و لەناو كۆمەڵگەدا كار بۆ ڕاهێنان و بەزانستی‌بوونی بكرێت بەڵكوو تاكی كورد فام بە سیاسی‌بوونی ئابووری بكات.

دەبێت ئابووری لە ستراتیژییەكانی گەلی كورددا جێگە بگرێت و بخرێتە ڕۆژڤەوە كە لە بەركەوتنەكاندا بۆ پارسەنگی كەڵكی لێ وەربگیرێت؛ چونكە ئاراستەی شەڕە جیهانییەكان لە سەربازی و شەڕی ساردەوە هەنگاوی ناوەتە قۆناغی شەڕی تەكنەلۆژی و ئابووریەوە. ئامانجی دەسەڵاتی سیاسی بە تایبەت و گەل بەگشتی هەرچی بێت لە درێژخایەندا لانیكەم پێكهێنانی ستاتۆیەكی سەربەخۆیە كە، خوازیاری مێكانیزمێكی چالاكە لە بوارە جیاوازەكاندا و ئابووری یەک لە بەشە گرنگەكانیەتی كە ئەگەر بناخەیەكی بەهێزی نەبێت، ئەو ستاتۆیە ناتوانێت بۆ ماوەیەكی درێژ لەسەر پێی خۆی ڕاوەستێت. ڕەنگە پاش ڕاگەیاندنی هەرجۆرە سەربەخۆییەک، لەلایەن وڵاتانی هاوسنوورەوە گەمارۆ بدرێت و لە وەها ئەگەرێكدا كە بەرهەمی ناوخۆیی و ئابووریی بەتوانای نەبێت، لەڕووی سیاسیشەوە ناتوانێت سەربەخۆ بێت و شكست دەهێنێت.

ئابووریی «كۆمەڵگە» و «لایەنە سیاسییەكان» دوو گوتاری جیاوازن بەڵام پێوەندیی ڕاستەوخۆیان پێكەوە هەیە و هۆ و بەرهۆی یەكترن؛ ئێستاكە جگە لەوەی بەشێک لە داهاتی حزبەكان لەڕێی هاوكاریی كۆمەڵگەوە دابین دەكرێت، [گەشەی ئابووری]، هەژموونی كلتووری و سیاسیی كورد لەنێو گەلانی دیكەی ناوەوە و دەرەوەی پارێزگا كوردییەكان بەهێز دەكات و بەمشێوەیە ئەركەكانی سەرشانی لایەنی سیاسیش سووكتر دەبێت. شیاوە نوخبەی كورد و نووسەران، ڕۆشنبیران وسیاسەتوانان، لایەنی سیاسی و كۆمەڵگە بایەخی زیاتر بە گرنگی و تایبەتمەندییەكانی ئابووری بدەن و فام بە گرنگیی هێزی ئابووری بكەن و ئەم بابەتە لە گوتار و بەرهەمەكانیاندا ڕەنگدانەوەی هەبێت. ڕەهەندی فام پێ‌نەكراوی گوتاری ئابووری، دیوی سیاسییەكەیەتی كە تا ئێستا لای كورد جێگە و پێگەی خۆی نەدیوەتەوە. بە پێچەوانەی كورد، گەلانی دراوسێی وەک ئازەرییەكان لەناو ئێران و توركەكانی ئانادۆڵی زۆر بەباشی كاریان لەم بەشەدا كردووە

و کەڵکیـــان لـــێ وەر گرتووە. لە ســـووچی نەتەوەییەوە لە پرســـی ئابـــووری دەروانن و سیســـتمی ئابوورییان هێنـــدە بەهێز کردووە کە ئازەرییەکان لەئاســـتی ئێران و تورکیەش لەئاستی ناوچەکەدا قسەیان بۆ وتن هەیە.

کەڵک وەرنەگرتنی باشـــوور لە سامانی سروشتی بۆ بەهێزکردنی پێگەی سیاسی

لـــە ٢٨ســـاڵی دەســـەڵاتداریی باشـــووری کوردســـتان، داهاتی ســـامانە سروشتییەکان بەگشتی بۆ بەهێزکردنی حیزب بەکار هاتووە و لەسەر پلان و ستراتیژییەک بۆ پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ لەبوارەکانی ئابووری، سیاسی و ســـەربازیدا کار نەکراوە. ئاسۆیەکی روونیش بەدی ناکرێت لە بەکارهێنانی ئابووری لەخزمەت پرسی نیشتمانی و دیپلۆماسیدا کە پێگەکانی سیاسی و ئابووریی داهاتووی هەرێم قایم و بەهێز بکات. دەســـەڵاتدارانی باشـــوور دەبوا بەشێوەیەک پلانی ئابوورییان دابرشتایە، کـــە تورکیای موحتاج بـــە نەوت و گاز پێمل بە خواســـتەکانیان بکەن بەڵام پێچەوانەکەی هاتووەتـــە دی. ســـەرەرای دەوڵەمەند بوونی باشـــووری کوردستان بە ســـامانی سروشتیی نـــەوت، بـــەڵام شـــەری داعش بـــووە هۆی هاتنە ئارای قەیرانـــی دارایی تا رادەیەک کە دەســـەڵات (ســـەرەرای هاوکاریی وڵاتان) لە پێدانی مووچـــەی فەرمانبەران داما؛ کە جگە لـــە نارونی داهات و تێچـــووەکان لە هەرێم، هـــۆکاری دەگەرێتەوە بـــۆ نەبوونی پلانێکی تۆکمە بـــۆ قایمکردنی ژێرخانـــی ئابووری لە ماوەی ساڵانی رابردوودا.

نها بەهـــۆی هەلومەرجی رەخســـاو لەو بەشـــەی کوردســـتان، پێویســـتە جگـــە لە پشتبەســـتن بە کەرتی نـــەوت، کارگەکانی بەرهەمهێنانی پێداویستییە سەرەتاییەکانی ژیان بکرێتەوە. هەروەهـــا وەرگرتنی مۆڵەتی بنیاتنانـــی کارگە لە باشـــووری کوردســـتان کە دەســـەڵاتی کـــوردی لـــەوێ حاکمە، بۆ پیشەوەران و بەرهەمهێنەران ئاسان بکرێتەوە و ئاســـتەنگییەکان بە تەواوەتی هەڵبگیرێت و وێرای کەســـانی حکومی و کەسانی نزیکیان، کۆمەڵگە هاوپشـــک بکرێت لە دەرفەتەکانی بازرگانی. لە وەهـــا حاڵەتێکدا هەزاران گەنج روویـــان لە تاراوگـــە نەدەکـــرد و هەلی کار تەنانەت بـــۆ گەنجانـــی پارچەکانی دیکەش دەرەخســـا بە جۆرێک کۆڵبەری بەمشـــێوەیە پەرەی نەدەسەند.

لەگەڵ رەخسانی هەلومەرجی گونجاو لە بەکارهێنانی ئابووری بۆ قایمکردنی پێگەکانی دەسەڵات لە باشووری کوردستان، لێ هەرێم نەیتوانی لە کەرتی نەوت و گاز وەک کارتێک کەڵک وەر بگرێت. تا پێش ریفراندۆم و ١٦ی ئۆکتۆبەر کە ناوچەکانی کەرکووک تا شنگال رادەستی حەشدی‌شـــەعبی و سوپای عێراق کرانەوە، بەگشـــتی وڵاتانی رۆژاوا هاوشێوەی دەوڵەتێک هەڵســـوکەوت و پاڵپشـــتییان لە باشـــووری کوردســـتان دەکرد بـــەڵام پاش لەدەستدانی برێک لە چاڵە نەوتەکان، باشوور ئەو پێگە سیاسیەی رابردووی نەما. تەنها پاش چوار کاتژمێر لە چۆڵکردنی چاڵە نەوتەکانی کەرکـــووک، کۆمپانیـــا بریتانییـــەکان تێیدا جێگیر بوون و دەســـتیان بە هەڵگواســـتنی نەوت کرد کە نیشانەیەک بوو لە:

١ ئاگـــــاداریـــی پێش‌وەخـــــت لـــە دەستاودەستکردنی ٥١٪ی خاکی باشووری کوردستان و

٢ گرنگیی پرســـی ئابـــووری و نەوت بەلای زلهێزەکانەوە. شیمانە دەکرێت لە داهاتوویەکی نزیکدا وەها دەرفەتێک بۆ حکومەتی باشووری کوردستان نەرەخســـێتەوە کە لەو قەبارەیەدا دەســـتی بە سەرچاوە ئابوورییەکان رابگات بۆ کەڵک وەرگرتنی لەبەشی دیپلۆماسی.

سەرەرای نەبوونی سەرچاوە سروشتییەکان وەک داهاتێـــک، پێگـــەی ئابووریـــی رەوتی ٤٠ساڵەی دوایینی خەباتی باکووری کوردستان کەمترین گرفتـــی لەو بوارەدا هەبووە. خەبات

لەو بەشـــەی کوردســـتان خۆی لە «شــەڕی سیاسی لە پەرلەمان»، «مەدەنی سەر شەقام» و «چەکداری لە شاخەکان» دەبینێتەوە. هاوکات کە ئابووری بایەخ‌پێ‌دراوە، ئەگەر ئاراســتەی تێچووەکان وەکوو پێویســت نەکرایە، خەبات توانای بەردەوامیـــی نەدەما. هەروەها ڕۆژاوای کوردســـتان کە هەمـــان ئایدۆلۆژیـــا پەیڕەو دەکات لەگـــەڵ هاوکارییە لۆجیســـتییەکانی ئەمریکا، پشتی بە ئابووریی خۆجێیی بەستووە تا ڕادەیەک کە لەشوێن بازاڕێک دەگەڕێت بۆ تواندنەوەی بەرهەمە کشتوکاڵییەکانی.

پێویستیی بەزانستی‌کردنی ئابووری

ئابووریی‌سیاســـی (Pulitical economy) شـــێوازێکی خوێندنـــەوە و پێداچوونـــەوەی زانســـتییە لەبواری دیاردە کۆمەڵایەتییەکان. ڕێگەچارەیەکـــی ســـەرەکییە، کـــە لەســـەر پیوەندیی نێوان کەرتە سیاسی و ئابوورییەکان لـــە پێکهێنانـــی دیـــاردە کۆمەڵایەتییەکان دامـــەزراوە. ئادام‌ســـمیت(Adam Smith) فەیلەسووف و زانای ئابووریی سکۆتلەندی لە پێناســـەی ئابووریی سیاسیدا دەڵێت: «لقێکە لە زانستی دەوڵەتمەدارێک یان یاسادانەرێک بە دوو ئامانجـــی «دابین‌کردنی داهاتی زۆر و بـــەردەوام» و «مووچەی بـــاش بۆ کۆمەڵگە»». بـــۆ گەلێکـــی وەک کـــورد کـــە جوگرافیای دەستنیشـــان‌کراوی سیاســـیی نەبێت یان مەترسیی دەستێوەردانی داگیرکەرانی لەسەر بێت، ناچارە بە هەڵێنجاندنی ڕێگە چارەیەک لە زانستە ئابوورییەکان وەک نەخشە ڕێگەیەک بە پێی خوێندنەوەی ڕاست‌بینانەی ئەمڕۆیی لە تیۆری فەیلەسووف و ئابووری‌ناسەکان. بەراورد و لەبەریەکدا نانی زانستی ئابووریی‌سیاسی و کەشی ئێستای سیاسیی کورد، خوێندنەوەی جیاواز هەڵدەگرێـــت کە «ئابووریی دیفاکتۆی جێگرەوە» دەتوانێت یـــەک لە ڕێگەچارەکان بێت.

هاندانـــی گەنجان بۆ خوێندن لە بەشـــە زانســـتییەکانی پێوەند بە زانســـتی ئابوریی و سوود وەرگرتن لە ئەزموونی پسپۆڕانی ئابووریی جیهانـــی زێـــدە گرنگە و لـــە کۆمەڵگەیەکی شارەزا لە زانســـتی ئابووریدا گەشەی بەرچاو ڕوو ئەدات. هاوکات، بۆ پێک‌هێنانی وڵاتێکی دەوڵەمەنـــد، پێوەندییەکـــی نزیک لەســـەر بنەمای زانســـت و ئاگایی و هەروەها، ناسینی دەرەفەتەکانـــی کارکـــردن لەگـــەڵ وڵاتانی پێشـــکەوتوو لە ڕووی تەکنەلۆژی و زانستی بناخەیـــی (Knowledge-based economy) بۆ خوڵقاندنی ئابوورییەکی زانســـتیی گرینگە. چونکە، هەرچەن ڕێژەی پێوەندی و دانووسانی زانســـتی لەگەڵ وڵاتانی بەهێز زیاتر بێت گوڕ دەدرێت بە پێشکەوتنی ئابووری.

نزیکتریـــن و کەم‌تێچووتریـــن ڕێگـــەی هـــاوردەو و هەناردە کردن لەنێـــوان تاران و ئەورووپا بە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا تێدەپەڕێت. جا کەلوپەل بێت یان نەوت و گاز. ئێستاکەش ســـنووره فەرمییەکانی نێـــوان ڕۆژهەڵات - باشـــوور و باکووری کوردســـتان دەرفەتێکە بۆ خەڵکـــی مەدەنی و لایەنە سیاســـییەکان کەڵکی لـــێ وەربگـــرن و داهاتەکەی بخەنە خزمەت بەرژەوەندیـــی نەتەوەیی؛ کردنەوەی کارگەکانـــی بەرهەم‌هێنانی گەورە و بچووک، بەفیڕۆ نـــەدان و خەرج‌کردنەوەی داهاتەکان لـــە ناوچە کوردییـــەکان و ڕێگە خۆش‌کردن بـــۆ هاتنـــی دەســـمایەدارانی دەرەکـــی (بە لەبەرچـــاو گرتنی هاوســـەنگیی دیموگرافی)، ستراتیژیەتی گەشـــەی ئابوورییە. دەسەڵات لە ئێران پرۆژەیەک بـــۆ بەهێزکردنی پێگەی ئابـــووری پەیڕەو دەکات کە تێیدا، ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان دەکرێتە ڕێگەی ترانزیتی نێوان ئێران و وڵاتان بەبێ ئەوەی دانیشـــتوانی لێی سوودمەند بن.

یەک‌هەڵوێستیی ئابووری ودەرفەتەکانی بەردەم

وەک چـــۆن گەلـــی ڕۆژهەڵات لـــە مانگرتن

و پرســە سیاســییەکاندا یەکهەڵوێســتی دەنوێنێت، لەمەڕ ئابووریش یەکهەڵوێستی بەو چەشنە ئەرێنییە. بەکار هێنانی بەرهەمی خۆراکیی ناوخۆیی و گەڕانەوەی خێر و بێری بۆناوخۆ، دەبێتە گەشەسەندنی ناوچەیی. ئەگەر ئاستی هەســتیاریی سیاسی تاکەکان هێندە بەرز بکرێتــەوە کە لەبری ئــەوەی ڕکابەری بێڕەحمــی بازرگانیــی یەکتر بن، پشــتی یەکدی بگــرن و بەرژەوەندیی کۆمەڵ ڕەچاو بگرن، کاریگەریی دەکاتە ســەر سەقامگیریی بــازاڕەکان و لــەڕووی کۆمەڵایەتیشــەوە یەکریــزی دەخوڵقێنێــت. ئەگەرهەســتی نەتەوەییــی کۆمەڵگــە بجووڵێندرێت وهزری ئابووریی‌سیاســی جێبکەوێــت، گوتارێــک لەدایــک دەبێت بەناوی هەســتی «ئابووریی نەتەوەیی» کــە ئابووریی دوورگەیی ناهێڵێت. لــە ئابووووریی دوورگەیی، کەس، کەســانێک یان گرووپێکی هاوفکر دەست دەگرن بەسەر بەشــێک لە بازرگانی یــان کۆمەڵێک کاڵای بازاڕدا و لەڕووی نەتەوەییشدا زەبر لە کۆمەڵگە ئەدات کە مخابــن گرووپ‌گەلێکی وەها لەناو ڕۆژهەڵاتی کوردستان ساز بووە.

لەئیســتادا زەینییەتــی تاکــی کــورد لەســەر ئابووریــی ورد (microeconomics) و لایەنی سیاســی لەســەر ئابووریی درشت (macroeconomics)، ڕانەهێنــدراوە کــە لە ئابــووری وەک کەرتێکــی گرنگی پارێڵی سیاســەت‌وانی بڕوانێــت. بەخۆزانیــی تاک (consciousness خوداگاهــی)، مەرجــی گەیشتن بە کۆمەڵگەی ئەمڕۆییە کە، ڕاهێنان و پراتیک‌کردنــی بەخۆزانــی لەو بــوارەدا لە مەرجەکانیەتی. بەهــۆی کەم‌کاریی خۆیی و هەروەها بەکۆڵۆنی‌کردنی کوردســتان، کورد خاوەنی برەندێک نییە. کوردســتان یەکێکە لە ناوەندە هەرە گرنگەکانــی بەرهەم‌هێنانی گلیم و فــەرش بەڵام کۆمپانیــا غەوارەکان، فەرشی کوردستان بەناوی فەرشی ئێرانییەوە هەناردەی ئەورووپا دەکــەن لەکاتێکدا ئەرکی بەرهەم‌هێنانی لەســەر شــانی کچان و ژنانی کــوردی فەرش‌چنە کــە دەشــێ بکرایەتە برەندێکی کوردی. شیری ناوچە کوردییەکان دەبرێتە ناوچــە ئازەرییەکان و دەکرێتە پەنیر و بە برەندی ئازەرییەوە دەفرۆشــرێتەوە، ترێ و بەرهەمــی باخــەکان دەبرێــت و دەکرێتە ئاومیــوە و بــە برەنــدی نەتەوەکانی دیکەوە دەفرۆشــترێتەوە و هەنــاردە دەکرێــت و هەنگوینــی کوردســتان دەبرێــت و بەناوی بەرهەمی گەردەنەی حەیران دەفرۆشــرێتەوە بە گەشتیاران.

هەروەها پارچــەی جلی کوردی، جامانە، دەســماڵ، پشــتوێن و زۆربــەی پارچەکانی هێمای نەتەوەیی لە دەرەوەی کوردستان ساز و هــاوردە دەکرێن و لە کــوڕ و کۆبوونەوەدا بــەکار دەهێندرێت کە دەکرا ئەوانەی ڕەمز و بەشــێکن لە کلتووری کوردایەتی بە دەستی خۆیی ســاز بکرایــە و تەنانــەت هەناردەش بکرایە. گەر بە هەندێک گۆڕانکاری لە کڵاشدا ئەمڕۆیی بکرایە، دەکرا هەناردە بکرێت و جگە لە کورد نەتەوەکانــی دیکەش بەکاری بێنن. هەروەهــا کشــتوکاڵ و ئاژەڵداریی خۆجێیی بە درێژایی مێژوو بەســتراوەییی ئابووری بە گەلانی دیکەوە ناهێڵێت و دەستپێکی ئابووریی ســەربەخۆ و بەرەنگاربوونــەوەی گەمــارۆی ئابووری و برســیەتییە، کەچــی برێکی زۆر لە گوندنشــینان ڕوو لە شــارەکان دەکەن و ناچاری بەرهەمەکانی شیرەمەنی و کشتوکاڵی گەلانی دراوسێین.

لایەنــە سیاســییەکان پێویســتیان بــە پلاتفۆڕمێکی ئابوورییە بۆ ناوچە کوردییەکان کە بەستێنێکی تۆکمە بۆ داهاتووی دەسەڵاتی کوردی پێک‌بێنێت. ئابووری، کەرتێکی گرنگی مێکانیزمی چارەنووس‌ســازە بۆ دەســەڵاتی داهاتــووی کــورد و هــەر وەرچەرخانێکی سیاســیی ناوچەکــە، هەڵگــری کۆمەڵگەی پێگەیشــتووە لــە ڕووە جیاوازەکانەوە. ڕەنگە بەهۆی کەشــی خەباتەوە، برێک لەم ئەرکانە

لە ئێستادا بکەوێتە سەر شانی حزبەکان بەڵام ئەم حاڵەتە لە داهاتوودا گۆڕانکاری بەخۆیەوە دەبینێت و پاش دامەزراندنی دەسەڵاتی سیاسی، دەبێت حزب دەستێوەردانی ئابووری نەکات و تەنها وەک ئامرازێک چەرخی بزوێنەری پێشخستنی نیشتمان بێت. خۆ بواردن لە قایل بوون بە هەبوونی پێگەی تایبەت و پلە و پایە، یان قۆرخکردنی دەسەڵاتی سیاسی و کەرتی ئابووری لە لایان بنەماڵەی شەهید و خەباتگێڕانی ڕابردوو و بنەماڵەکانیان لە ئێستا و داهاتوو بەر بە گەندەڵی دەگرێت. وەها ئەزموونێک لە ئێران تاقی کراوەتەوە و جگە لە گەندەڵی ئاکامێکی نابێت.

سێ فاکتەری سەرەکی دەتوانێت لە گەشەی ئابووریی ستاتۆیەکدا ڕۆڵی گرنگی هەبێت. یەکەم: هەڵکەوتەی جوگرافیایی و ژێئۆپۆلێتیک کە وەک گرنگترین هۆکار، دەتوانێت کاریگەربێت لەسەر گەشە سەندن و دەست پێ‌ڕاگەیشتن بە ئاوی ئازاد و زەریاکان لە ئایتێمەکانیەتی. هەروەها شارستانییەت و هەبوونی جادە و دەروازەی سنووری نێودەوڵەتی بۆ دەستڕاگەشتن بە وڵاتانی بەهێز لەڕووی ئابوورییەوە ڕۆڵێکی گرنگیان لە گەشەی ئابووریدا هەیە و بەپێچەوانەوە، نەبوونی ئەو ئایتێمانە دەتوانێت کارەساتی ئابووری و هەژاریی لەدوابێت.

دووهەم: فاکتەرێکی دیکەی گەشەی خێرای ئابووریی وڵاتێک هەبوونی کانزا سروشتییەکانە کە خۆبەخۆ لە دڵی زەریا و زەویدا هەیە و وەک دیارییەک بەخشراوەتە مرۆڤ. هەبوونی نەوت، گاز، مس، ئالیاژەکانی ئاسن وەک زێڕ و کانزاکان و کانی بەرد وهەروەها بن زەریاکان گرنگە و خۆبەخۆ دەوڵەمەندییەکی زۆر دەبەخشێتە وڵات. کانزا سروشتییەکان سەرەڕای ئەوەی سەرچاوەی داهاتێکی زۆرە و دەکرێ داهاتەکەی لە بەشەکانی دیکە خەرج بکرێتەوە، وەک کارتێک بەرانبەر وڵاتان کەڵکی لێ وەر دەگیرێت.

سێهەم فاکتەر: هەبوونی زانکۆکانی پیشەسازی و تەکنیکیی ستاندارد لەگەڵ زانستە جیهانییەکان دەبێتە پەروەردەی کەسانی پسپۆڕ کە بەشێوەی ئاکادیمی خوێندنەوە بۆ پیشە و ئابووری دەکەن تاکوو لە ئاکامی پیشەسازیدا بناخەی ئابووری و بازرگانییەکی بەهێز دانرێت. ئاگایی بە زانستی ڕۆژ دەبێتە هۆی بەهێزبوونی گەشەی ئابووریی وڵات و فاکتەرێکی گرنگە؛ دەستڕاگەیشتن بە سەرڕشتە و یاساکانی بازرگانیی نێودەوڵەتی و فەرمیی سەردەم، ڕێ دەگرێت لە لەدەستچوونی دەسمایە کار پێ نەکراوەکان و ئاراستەکردنی دەسمایەی تاکەکان بەرە و چێ‌بوونی ئابوورییەکی مەزن و بزێو.

یاسای بازرگانی لە جیهان بەردەوام نوێ دەبێتەوە و دادەڕێژرێتەوە. کارناسانی وڵاتان بە پشتبەستن بە داتاکان، زانستی نوێ بە فەرمی دەکەنەوە وکۆمەڵگە بە ڕێگەی چێ‌کرنی ڕێخراوەی هەرەوەزی (Cooperative) یان بازرگانیی ئازاد (free trade) هاوپشک و بەشدار دەکەن. پێویستە ڕاوێژی پسپۆڕان و زانایانی بواری ئابووری بکرێت کە بەسەر زانستی ڕۆژدا زاڵن و بەهاوکارییان، کەڵک لە زانستی ڕۆژ و ئەزموونی کۆمپانیا و سەرکەوتووانی ئابووری لە جیهان وەربگیرێت و پاش هەڵسەنگاندن و بەراورد کردنی بە هەلومەرجی ناوچەکە، گەلاڵەیەکی خۆجێیی دابڕێژرێت. ئەمەش فاکتەرێکی دیکەی گرنگە بۆ ئابوورییەکی زانستی چونکە هەرچەندە ڕاوێژ بە زانایانی ئابووری بکرێت و ئاگایی و دەست پێ‌گەیشتن بە دواترین یاساکانی بازرگانیی فەرمی هەبێت کە بەردەوام دادەڕێژرێن و خۆ نوێ دەکەنەوە، کۆمەڵگە لەبواری ئابووریدا زاناتر بار دێت و گەشە دەسەنێت.